

Boşanma mı yoksa Çocuk için Evliliği Sürdürmek mi? Çocuğun Psikolojik Uyumunu Açısından Önemli Bir Soru

Divorce or Continue Marriage for Child? An Important Question about Psychological Adjustment of Child

Nilgün Öngider Gregory

Öz

Bu çalışmada, son yıllarda psikolojik sağlık alanında çalışan uzmanların oldukça sık karşılaştığı sorulardan birine cevap aranmaya çalışılmaktadır. Son yıllarda, sadece dünyada değil ülkemizde de boşanma oranında oldukça hızlı bir artış olması nedeniyle bu soru daha fazla önem kazanmaktadır. Bu nedenle, çocuğumuz için evliliğimizi sürdürmek mi yoksa boşanmak mı daha iyi olur sorusu, ebeveynler tarafından sorulan önemli bir soru haline gelmiştir. Araştırmacılar bu konuda birçok farklı sonuç bildirmektedir. Sadece boşanmanın tek başına etkisi değil, aynı zamanda, ebeveynler arasındaki ilişkinin kalitesine de odaklanılmaktadır. Ebeveynlerin unutmaması gereken önemli nokta, boşanmanın tek başına çocuğun psikolojik uyumu üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığıdır. Bu durumda, çocuğumuz için evliliğimizi sürdürmek mi, yoksa boşanmak mı daha iyi olur sorusunun cevabı, ebeveynler arasındaki çatışmanın miktarı ve ebeveyn ilişkisinin kalitesinde aranmalıdır. Sonuç olarak, çocukların ruhsal gelişimi için en ideal ortam, ebeveynlerinin her ikisi ile aynı çatı altında yaşadığı ve ebeveynleri arasında az çatışmalı bir ilişkinin olduğu bir aile ortamıdır.

Anahtar sözcükler: Boşanma, evlilik, çocuk, ebeveyn çatışması, psikolojik uyum.

Abstract

This study focused on finding answers about an important question that parents are recently asking psychological professionals. This question has become more relevant in the last couple of decades as there are increasing divorce rates in Turkey and the rest of the world. Because of this reason, parents are asking the important question: is it better for our child to divorce or continue our marriage? Researchers come up with very different results to this question. They need to not only focus on the effects of divorce itself but also need to examine the quality of the relationship between the parents. Parents need to remember this very important point that divorce is not the only thing that affects children's psychological adjustment by itself. So, the answer of the question to divorce or stay together is answered by the amount of parental conflict and the quality of the parent's relationship. As a result, the ideal environment for children's psychological development is living with both parents in the same household and having a low-conflict parents.

Key words: Divorce, marriage, children, parental conflict, psychological adjustment.

BİREYLERİN psikolojik ve sosyal gelişimi açısından, çocukluk çağı ve ebeveyn-çocuk ilişkileri son derece önemlidir. Özellikle de yaşamın ilk yıllarında anne-babayla olan ilişkinin önemi tartışılmaz. Boşanması ise, hiç kuşkusuz hem çocuklar hem de ebeveynler için oldukça zor ve stresli bir süreçtir. Konuya çocuk açısından bakıldığında, boşanma sürecinin başlaması ile birlikte, o güne kadar en fazla bağlı olduğu iki kişiye bundan sonra eşit olarak ulaşamayacak ve dünyası bir anlamda bölünecektir. (Amato 1994, Benedek ve Brown 1995, Lamb ve ark. 1997, Woodward ve ark. 2000, Furstenberg ve Kiernan 2001, Isaacs 2002, Butler 2003).

Boşanmaya ebeveynler açısından bakıldığında ise, boşanma ile birlikte yeni bir yaşam kurma, hem eski eşle hem de çocuklarla yeni ilişki biçimleri geliştirme, maddi zorluklar, sosyal ilişkilerde değişiklikler gibi aşılması gereken sorunlar gündeme gelmektedir (Hortaçsu 1991, Wang ve Amato 2000, Wolchik ve ark. 2000, Furstenberg ve Kiernan 2001, Gale ve ark. 2002, Hawkins ve ark. 2002, Madden-Derdich ve Leonard 2002). Bununla birlikte, birçok araştırmannın, hem ebeveynlerin hem de çocukların boşanma sonrasında yaşadıkları sorunlar üzerinde odaklandığı görülmektedir. Özellikle, birçok araştırmada çocuğun boşanma sonrasında, psikolojik uyum, sosyal ilişkiler, akademik başarı, gibi birçok alanda sorunlar yaşayabildiği bildirilmektedir (Amato ve Gilbreth 1999, Wang ve Amato 2000, Wolchik ve ark. 2000, Isaacs 2002, Sun ve Li 2002, Anthony ve ark. 2014, Havermans 2014).

Boşanma, "potansiyel olarak" çocuğun gelişimini ciddi bir şekilde etkileyecek bir dizi değişikliği beraberinde getirebilir. Burada "potansiyel olarak" şeklinde ifade edilmesinin nedeni, boşanmanın çocuklara kaçınılmaz olarak zarar verecek bir yaşantı olarak görülmemesidir (Benedek ve Brown 1995, Bryner 2001). Çocuğun boşanmaya uyumunu etkileyen en önemli faktörlerden birisinin, boşanma süreci ve sonrasında eşlerin birbirlerine karşı olan tutumları olduğu belirtilmektedir. Diğer faktörler arasında, eşlerin evliliklerinin sona ermesini nasıl karşıladıkları, kendi hayatlarını, kendi aralarındaki ilişkiyi ve çocuklarıyla olan ilişkilerini nasıl sürdürdükleri sayılmaktadır (Amato 1993, Sun 2000, Butler ve ark. 2002, Gale ve ark. 2002, Butler 2003). Ebeveyn-çocuk ilişkilerinin değerlendirildiği bir araştırmada, yaşları 11-16 arasında değişen, evli ve boşanmış ailelerden gelen çocuk ve ergenlerden, ebeveynlerinin ilişkisini ve kendilerinin ebeveynleri ile ilişkisini değerlendirmeleri istenmiştir. Araştırma sonucunda, ebeveynleri boşanmış olan ergenlerin ebeveynleri evli olanlara göre, anne-babalarının arasındaki ilişkiyi ve kendilerinin ebeveynleri ile olan ilişkisini daha olumsuz olarak değerlendirdikleri bulunmuştur (Gatins ve ark. 2013).

Ebeveyn davranışları ve ebeveyn-çocuk ilişkisi, çocuğun kişilik gelişiminde son derece önemli bir rol oynamaktadır. Boşanma gibi sarsıcı bir durum sonrasında, çocuğun yeni duruma ve değişen ilişki biçimine uyum sağlaması gerekmektedir. Çocuğun bakış açısından, boşanma sonrasında olduğu gibi en iyi durum, anne-babanın açıkça birbirlerine düşmanlık göstermedikleri, çocuk için birbirleriyle ilişki kurabildikleri; ayrıca, çocukla ilişkilerini güçlü ve olumlu bir şekilde sürdürebildikleri bir durumdur (Gindes 1998, Koerner ve ark. 2002).

Boşanma sonrasında kaçınılmaz olarak, çocuğun her iki ebeveyniyle de ilişkisi eskisine göre farklılaşacaktır. Birçok araştırma, özellikle boşanma sonrasında, evden ayrılan baba ile çocuğun ilişkisindeki değişiklikler üzerinde durmaktadır (Amato ve Gilbreth 1999, Bauserman 2002, Madden-Derdich ve Leonard 2002, Viry 2014). Boşanma, çocuğun gerek birlikte yaşadığı, gerekse evden ayrılan ebeveyniyle ilişki sıklığı, çocukla

ilgili sorumlulukların ve işlerin yerine getirilmesi gibi birçok alanda büyük değişikliklere neden olmaktadır (Francia ve Millear 2015, Elam ve ark. 2016). Bu nedenle, her iki ebeveynin de, çocukla ilişkilerini sürdürürken yeni duruma uyum yapmaları ve ilişkilerini yeniden yapılandırılmaları gerekmektedir. Ancak, bu dönemde ebeveynler de kendi açılarından zor ve oldukça stresli bir dönem yaşamakta; ayrıca, kendi sorunlarıyla başa çıkmaya çalışmaktadır (Seltzer 1991, Wenk ve ark.1994, Amato ve Booth 1996, Mad-den-Derdich ve Leonard 2002, Cancian ve ark. 2014).

Boşanma sonrasında, çocuğun babasıyla ilişkisinin, çocuğun psikolojik durumu üzerindeki etkilerini inceleyen bir meta-analiz çalışmasında, konuyla ilgili 63 araştırma incelenmiştir. Sonuçta, boşanma sonrasında babanın çocuğuyla ilgili birçok sorumluluğundan uzaklaştığı bulunmuştur. Ayrıca, incelenen bu araştırmaların sonucunda, çocuğun babası tarafından daha az önemsendiği, daha az istendiği ve daha az sevildiği gibi değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bulgulara göre, babanın sadece eşinden değil, adeta, “çocuğundan da boşandığı” ileri sürülmüştür (Amato ve Gilbreth 1999). Boşanan ebeveynlerin en büyük zorluklarından birisi, kendileri zor bir dönemden geçerken ve yeni bir duruma uyum yapmaya çalışırken çocuklarına daha fazla ilgi göstermek ve tutarlı olmak zorunda kalmalarıdır. Ancak, boşanma sürecinde, her iki ebeveynin de çocuklarının yaşamına evli oldukları süreçteki gibi katılmaları önemlidir. Özellikle, çocuğun okuldaki veya okul dışındaki etkinliklerine sık ve düzenli katılmaları önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından, çocuğun bir ebeveyninin evinden diğerine gittiğinde, kendisi için özel bir mekan, oyun arkadaşları gibi koşulları bulması gerektiği belirtilmektedir (Shifflett ve Cummings 1999, Elam ve ark. 2016). Diğer bir araştırmada ise, boşanma sonrasında anne-babanın birbirlerine ne kadar uzaklıkta bir mesafede yaşadıklarının, çocuk için ne gibi değişiklikler getirdiği üzerinde odaklanılmıştır (Gindes 1998, Viny 2014).

Bu bağlamda, evlilik ve boşanmanın çocuğun genel psikolojik uyumu ile ilişkisi incelenirken, hem ebeveynler hem de çocuklar açısından uyum kavramı üzerinde bir miktar daha durulması uygun olacaktır.

Evliğin Çocuğun Uyumunu Üzerindeki Etkileri

Aile, birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen karı-koca, ebeveyn-çocuk ve kardeşler alt sistemlerinden oluşmaktadır. Ailenin çocuk üzerindeki temel işlevleri arasında, çocuğun, fiziksel, sosyal ve duygusal alanlardaki gereksinimlerinin karşılanarak, sağlıklı bir birey olarak yetişmesi yer almaktadır. Ebeveynlerin çocuklarıyla ilişkilerinin yanı sıra, ebeveynlerin birbiriyle ilişkilerinin de çocuk üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Bu bağlamda, ailedeki alt sistemler arasındaki ilişkilerin sağlıklı olduğu ve yıkıcı çatışmaların olmadığı aile yapısında, çocukların, psikolojik açıdan daha uyumlu olacakları öngörülmektedir (Amato ve ark. 1995, Heinicke ve ark. 1997, Vandewater ve Lansford 1998, Difilippo ve Overholser 2002, Knauth 2000, Nomura ve ark. 2002, Narayan 2015).

Ayrıca ilgili literatürde, ebeveyn desteği, denetlemesi ve ebeveynler tarafından kırıcı cezalardan uzak durulmasının önemi üzerinde durulmaktadır. Belirtilen bu faktörlerin, bir ailede olmaması durumunda çocuk üzerinde oluşabilecek olumsuz etkiler arasında, psikolojik sağlık sorunları, okul başarısızlığı, davranış problemleri, madde kullanımı, sosyal yeteneklerde sorunlar, olumsuz kendilik algısı sayılmaktadır (Amato 1986, Difilippo ve Difilippo ve Overholser 2002, Lund ve ark. 2002).

Diğer bir araştırmada aile ilişkilerinde ortaya çıkan çeşitli sorunların veya çatışmaların, çocuğun psikolojik uyumunu olumsuz yönde etkilediğinden bahsedilmiştir. Bu araştırmada ayrıca, evlilik çatışması ile çocukların benlik saygıları arasındaki ilişki de incelenmiştir. Sonuçta, evlilik çatışmasının, 8-9 yaş arasındaki ilkökul öğrencisi kız çocuklarının, benlik saygısı üzerinde olumsuz etkisi olduğu bulunmuştur. İlgili literatürde, eşler arasındaki uyum ile çocuğun uyumu arasındaki ilişkinin incelendiği birçok araştırma olduğu göze çarpmaktadır (Grych 1998, Buehler ve Gerard 2002, Nomura ve ark. 2002). Bunların yanı sıra, boşanma sonrasında çocuğun uyumu üzerinde etkili olan faktörlerin incelendiği çalışmalar arasında, ebeveynler arasındaki evlilik uyumu ile ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin bir arada incelendiği araştırmalar bulunmaktadır (Amato 1986, Fine 1997, Woodward ve ark. 2000, Yılmaz 2001).

Bazı araştırmacılar tarafından, evlilik ve ebeveynlik işlevleri ile çocuk davranışlarının birbirini etkilediği bir model öne sürülmektedir. Bu modelde, evlilik işlevlerinin, evlilik uyumu, çocuk yetiştirme konusundaki fikir uyuşmazlıkları ve ebeveynler arasındaki agresyondan etkilendiği; ebeveynliğin ise, disiplin, sıcaklık, kontrol, tutarlılık ve cezalardan etkilendiğinden söz edilmektedir. Evlilik işlevleri ve ebeveynliğin, çocuğun davranışları üzerinde doğrudan bir etkisi vardır. Bunun yanı sıra, evlilik işlevlerinin ebeveynlik üzerinde ortaya çıkarabileceği değişiklikler, çocuğun davranışları üzerinde dolaylı bir etki de yaratabilmektedir. Bu model çerçevesinde yapılan çalışmada, evlilik ve ebeveynlik işlevleri ile çocuk davranışları arasındaki ilişki üzerinde odaklanan 26 araştırma incelenmiştir. Sonuçta, evlilik işlevleri ile çocukların davranış problemleri arasında anlamlı bir ilişki bulunduğu; başka bir deyişle, evlilik işlevlerinde sorunlar olduğunda çocukların davranış problemlerinin arttığı gösterilmiştir (Jouriles ve ark. 1991).

Diğer benzer bir çalışmada ise, ebeveyn işlevleri ile çocuğun uyumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada ele alınan faktörler arasında, destekleme, denetleme ve disiplin gibi temel ebeveynlik işlevleri yer almıştır. Destekleme işlevinin kapsamı içinde, çocuğun günlük sorunlarını çözmesine ebeveynin yardımı, çocuğun olumlu davranışlarını ve başarılarını övme ve ebeveynin çocuğa sevgi göstermesi gibi faktörler yer almaktadır. Denetleme, çocuğun aktivitelerine süpervizyon, çocuğun okul ve arkadaş ilişkilerini takip etme, aile ve toplum kurallarına uymasını sağlama gibi etmenlerden oluşmaktadır. Disiplin ise, iki ana başlıkta toplanmıştır; bunlar, fiziksel cezalar gibi zorlayıcı ya da yanlış davranışları çocukla tartışma gibi zorlayıcı olmayan yöntemlerdir. Araştırma sonucunda, ebeveyn desteği ve denetlemesinin olduğu; ayrıca, ebeveynin zorlayıcı cezalardan uzak durduğu koşulda, çocuğun okul başarısının arttığı, davranış problemleri ve madde kullanımının olmadığı; bunların yanı sıra, psikolojik sağlık, kendilik algısı ve sosyal yeteneklerin arttığı bulunmuştur (Amato ve Fowler 2002).

Türk örnekleminde yapılan bir araştırmada ise, eşler arasındaki uyumun, ilköğretim dönemindeki çocukların benlik algısı ve akademik yeterliliği üzerinde etkisi olduğu bulunmuştur (Yılmaz 2001).

Evlilik Çatışması

Yukarıda bahsedilen konuların yanısıra, üzerinde durulması gereken önemli diğer bir konu da çatışmadır. Ebeveynler arasındaki evlilik çatışmasının çocuğun uyumunu etkileyen en önemli etkenlerden biri olduğu belirtilmektedir (Fincham 1994, Amato ve ark. 1995, Grych 1998, Vandewater ve Lansford 1998, Buehler ve Gerard 2002, Fincham 2003, Mahon ve ark. 2003).

Evlilik çatışması üzerine yapılan bir araştırmada, “çatışma” sözlük anlamı olarak, bireylerin hem fiziksel hem sözel hem de psikolojik olarak karşı karşıya gelmesi şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca, evlilik çatışmasının çıkış nedenleri içinde en büyük payı, eşlerden birisinin diğerine yaptığı ya da yapmadığı davranışların aldığı belirtilmiştir. Yapısal modelde, davranış, duygu, biliş ve kişilik gibi değişkenler işin içine katılarak evlilik, bir bütün olarak anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu modele göre, davranış, süreç, yakınlık (proximal), uzaklık (distal) ve eşin davranışı olmak üzere çatışmanın beş bileşeni olduğundan söz edilmektedir (Fincham ve Bradbury 1991).

Diğer bir çalışmada, evlilik çatışması ile çocuğun uyumu arasında doğrudan ve dolaylı iki tip ilişkiden söz edilmektedir. Evlilik çatışması ile çocuğun uyumu arasındaki doğrudan ilişkide, sık ve kolay çözülemeyenin, ebeveynler arası çatışma olduğu ve bu durumun, çocuk için olumsuz sonuçlar doğurduğu söylenmektedir. Ebeveynlerinin kendi aralarındaki çatışmalarını sağlıklı bir şekilde çözümlenemediğini; birbirlerine agresif ve düşmanca davrandıklarını gören çocuklar, kendi ilişkilerinde de benzer yolları denemektedir. Daha da önemlisi, çatışmalarını çözümlenemedikleri açıkça görülen ebeveynlerin çocukları, kendi ilişkilerinde yaşadıkları çatışmaları çözmek için ebeveynlerini gözlemleyip model alma fırsatı yakalayamamaktadır. Çocukların duygularını ifade etmeyi öğrenmelerinin bir yolu, ebeveynlerini gözlemleyip model almaktır; ancak ebeveyn bunu başarılı bir şekilde yapamıyorsa çocuğa bir rol modeli olamaz. Evlilik çatışmasının, çocuğun benlik saygısını azaltma, depresyon ve anksiyete gibi içsel sorunların ortaya çıkmasına neden olma gibi olumsuz etkileri olduğu üzerinde de durulmaktadır. Sonuç olarak, ebeveynleri arasındaki evlilik çatışmasını gözlemlemenin, çocuğun psikolojik uyumunu etkileyen bir stresör faktör olduğu; diğer stresörler gibi evlilik çatışmasının da çocukların başa çıkma kapasitesini etkileyebileceği ya da diğer stresörlerden farklı olarak çocuğun uyum kapasitesini zorlayabileceği belirtilmektedir. Çocuk tarafından gözlemlenmeyen ancak varolan evlilik çatışmasının ise, ebeveynin davranışları üzerindeki etkisi veya ebeveynde yol açtığı depresyon, anksiyete gibi olumsuz sonuçları nedeniyle çocuk üzerinde dolaylı bir etki yaratabileceğinden söz edilmektedir. Ebeveynler arasındaki çatışmanın çocuk üzerindeki dolaylı olumsuz etkileri arasında, düşük ebeveyn desteği, çocuğa yeterli destek ve denetlemenin yapılmaması, fazla baskıcı olma, tutarsızlık ve fazla kontrol sayılmaktadır. Ebeveynin bu davranışları çocukta uyum sorunlarının yanı sıra, ebeveyn ile çocuk arasındaki ilişki kalitesinin düşmesine de yol açabilmektedir (Fine 1997).

Anne-baba arasındaki evlilik çatışması ile çocukların kısa süreli duygu ifadeleri arasındaki ilişkiyi incelediği bir araştırmada, çocuğun öfke ifade sıklığı ile anne babanın birbirlerine fiziksel öfke sergilemesi arasında; çocuğun aşırı öfke ifadesi ile annenin sözel öfke ifadesi arasında; ayrıca, evlilik çatışması ile çocuğun kısa süreli öfke ifadesi arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Jenkins 2000). Diğer bir araştırmada, ebeveynler arasındaki evlilik çatışmasının çocukların içsel ve dışsal sorunlarını arttırdığı bulunmuştur. Ebeveynlerin birbirlerine düşmanca davrandığı durumlarda, çocukların depresyon ve anksiyete düzeyleri artmış; benlik saygıları ise azalmıştır (Stocker ve ark. 2003).

Türk örneklemini üzerinde yapılan bir çalışmada, ebeveynleri arasında yoğun çatışma olduğunu belirten çocukların, az çatışma olduğunu belirtenlere göre psikolojik sorunlarının fazla olduğu bulunmuştur. Aynı araştırmada, eşler arası çatışma düzeyi değerlendirilmesinin ebeveynler tarafından yapıldığı durumda, evliliklerinin çok çatışmalı olduğunu belirten ebeveynlerin çocuklarında görülen psikolojik sorunların, evliliklerinde az

çatışma yaşadıklarını belirtenlerin çocuklarına göre daha fazla olduğu da bulunmuştur (Şendil 1999) .

Boşanma

Amato (2000), 20. yüzyıl boyunca aile yaşamındaki tüm değişiklikler içinde en dramatik olanının boşanma oranındaki hızlı artış olduğunu belirtmektedir. ABD’de 19. yüzyılın ortalarına kadar boşanma oranı % 5 civarındayken son yıllarda ilk evliliklerin yaklaşık yarısının bittiği görülmektedir. Ayrıca, son 30 yıl içinde Amerika’da boşanma oranındaki hızlı artışa dikkat çekerek neredeyse ailelerin yarısının boşanmadan etkilendiği de vurgulanmıştır. Bryner (2001) ise, 60’lı yıllarda Amerika’da çocukların yaklaşık %90’ının biyolojik anne-babalarıyla birlikte büyüdükleri; ancak, son yıllarda bu oranın % 40’lara kadar düştüğüne dikkat çekmiştir.

Benzer şekilde, Türkiye’de de son yıllarda boşanma oranında büyük artışlar olduğu Türkiye İstatistik Kurumu-TÜİK (2015) verilerinde açıkça görülmektedir. Bu verilere göre, en son değerlendirmede, 2014 yılında evlenme oranında önceki yıllara göre önemli bir değişim gözlenmezken, boşanma oranının arttığı dikkat çekmektedir. 2014 yılında, evlenen çiftlerin sayısı bir önceki yıla göre %0.1 azalarak 599 bin 704 olmuştur. Kaba evlenme hızı ise binde 7,8 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın, boşanan çiftlerin sayısı bir önceki yıla göre %4.5 artarak 130 bin 913’e yükselmiştir. Kaba boşanma hızı binde 1.7 olarak gerçekleşmiştir. Daha önceki dönemlerle bir karşılaştırma yapılacak olursa, 1993 yılında Türkiye genelindeki toplam boşanma sayısı, 27.725 iken; bu sayı 2003’te 50.10’ye ve 2014 yılında ise, 599.704’ye yükselmiştir. Görüldüğü üzere, on yıllık dilimlerde boşanma oranındaki artış dikkat çekicidir (TÜİK 2015).

Boşanmaya Çocuğun Uyumu

Boşanmanın, çocuğun psikolojik ve sosyal uyumu, akademik başarı gibi birçok alanda sorunlar ortaya çıkardığını bildiren birçok araştırma vardır (Wolchik ve ark. 2000, Isaacs 2002, Sun ve Li 2002, An thony ve ark. 2014, Havermans 2014).

Yapılan bir meta-analiz çalışmasında, boşanma sürecine çocuğun uyumunu araştıran çalışmalar incelenmiştir. İncelenen bu araştırmalarda, çocukların boşanmaya uyumunu ölçen beş bakış açısı üzerinde durulduğu belirtilmiştir. Meta-analiz çalışmasında bu başlıklar altında toplanan 180 çalışma incelenmiştir. Araştırmaların en kapsamlı olarak şu beş bakış açısı altında toplandığı belirmiştir: velayeti almayan (noncustodial) ebeveynin çocuktan uzak olması/yokluğu (absence of the noncustodial parent), velayeti alan (custodial), ebeveynin uyumu, ebeveynler arası çatışma, maddi zorluklar ve yaşamdaki stresli değişiklikler (Amato 1993). Literatürde, boşanmanın çocuğun yaşamında yarattığı etkiler ve çocuğun uyumunu inceleyen bir çok araştırmada farklı bakış açıları üzerinde durulmaktadır. Bu bakış açıları içinde en önemlilerinden birisi ebeveynler arasındaki çatışmadır.

Boşanma Sürecinde Ebeveynler Arasındaki Çatışma

Boşanma sürecindeki ebeveyn çatışması incelenirken, bu sürecin aslında evlilik çatışması ile başladığı vurgulanmaktadır. Mutsuz bir ev ortamının, evlilik uyumsuzluğunun göstergesi olduğu; bunun sonucunda ortaya çıkan evlilik çatışmasının da, çocuğun psikolojik uyumunu olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Başka bir deyişle, boşanma sonrasında

çocuğun psikolojik uyum sorunlarının aslında boşanma öncesindeki evlilik çatışmasına uzandığından söz edilmektedir. Ayrıca, evlilik çatışması olan ailelerde, boşanma sonrasında da, genellikle, ebeveynler arası çatışmanın sürdüğü; bu durumun da, çocuğu birçok açıdan olumsuz etkilediği üzerinde durulmaktadır (Lampel 1996, Krishnakumar ve Buehler 2000).

Boşanma sonrasında çocuğun psikolojik uyumunu etkileyen faktörlerin araştırıldığı bir çalışmada, boşanma sonrasında ebeveyn desteğinin fazla olduğu çocuklarda az olanlara göre, psikolojik uyumun ve okul başarısının arttığı; ayrıca, ebeveynlerin sert cezalar uyguladığı durumlarda ise, uyumun ve okul başarısının azaldığı belirtilmiştir (Amato 1986).

Bazı durumlarda ise, ebeveynler çatışmalarında çocuklarının taraf olmasını isteye-bilmektedir. Ayrıca, bu gibi durumlarda, ebeveynler çocuklarına anlaşmazlık koşulunda kavga etmenin bir yol olduğunu dolaylı yoldan öğretebilmektedir. Bunun yanı sıra, çocukların (özellikle de küçük yaştakilerin), ebeveynleri arasındaki çatışmadan kendilerini sorumlu tuttukları da vurgulanmaktadır (Benedek ve Brown 1995, Skolnick ve Skolnick 1999, Walzer ve Oles 2003).

Tüm bu bulgular ışığında, ebeveynler arası çatışmanın boşanma öncesi ve sonrasında çocuğun uyumunu olumsuz etkilediği belirtilmektedir (Bing ve ark. 2009). Ancak, bu bakış açısı çerçevesinde yapılan bir çalışmada, boşanma sonrası tek ebeveynle yaşayan çocukların, çok çatışmalı evli ebeveynlerle yaşayanlara göre, psikolojik uyum açısından daha iyi olduğu bulunmuştur (Amato 1993). Diğer yandan, boşanma sonrasında eski eşlerin, çocuğa destek, velayet ve çocuğu ziyaret konularındaki kronik gerginliklerinin çocuğun iyilik halini (well-being) olumsuz etkilediği belirtilmektedir Francia ve Millea 2015, Modecki ve ark. 2015).

Booth ve Amato (2001) tarafından, boşanma öncesinde ebeveynler arasındaki ilişkisinin, boşanma sonrasında, çocuğun iyilik hali üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonuçta, boşanma öncesinde ebeveynleri arasında çatışma olan çocukların, uzun süreli iyilik halinin olumsuz etkilendiği; ayrıca, çocukların iyilik hali üzerinde, çatışmanın, boşanmadan daha fazla olumsuz etkisi olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda, Amato ve Fowler (2002) tarafından yapılan ve 21 araştırmanın incelendiği bir meta-analiz çalışmasında, evli ve çok çatışmalı, evli az çatışmalı ve boşanmış aileler karşılaştırılmıştır. Destekleme, denetleme (monitoring) ve disiplin gibi ebeveyn sorumluluklarının, çocuğun, uyum, gelişim ve iyilik halini oldukça fazla etkileyen faktörler olduğu bulunmuştur. Desteklemenin bileşenleri olarak, çocuğun günlük problemlerini çözmesine yardım, çocuğun başarılarını övmeye ve sevgi gösterme sayılmaktadır. Denetleme (monitoring) bileşenleri, çocuğun aktivitelerine süpervizyon, çocuğun okul ve arkadaş ilişkilerini takip etme, aile ve toplum kurallarına uymasını sağlamadır. Disiplin ise, çocuğun davranışlarının ve yaşamının düzenlenmesi ve yanlış davranışlarının düzeltilmesinde kullanılan yöntemlerdir. Ebeveynlerin, çocuklarına uyguladıkları disiplin yöntemleri farklılıklar göstermektedir. Çocukları yanlış davrandığında, bazı ebeveynler, zorlayıcı (coercive) ve şiddet içeren disiplin yöntemleri (örn. dayak) uygularken; bazıları, şiddet içermeyen yöntemler (yanlış davranışları konuşmak gibi) kullanabilmektedir. Meta-analizle incelenen çalışmalarda, en uygun (optimal) ebeveyn davranışlarının, çok destek, çok dinleme ve şiddet içermeyen disiplin yöntemlerini içeren bir kombinasyondan oluştuğu belirtilmektedir. Ayrıca, aynı çalışmada çerçevesinde, Amerikan Ulusal Aile ve Evhalkı (National Survey of Families and Households) verileri incelenmiştir. Araştırma bulguları, yüksek

ebeveyn desteği ve denetlemesi ile şiddet içermeyen disiplin yöntemleri kullanan ebeveynlerin çocuklarında daha yüksek okul başarısı, daha az davranış problemleri, madde kullanmama, daha iyi psikolojik sağlık ve olumlu benlik algısı olduğunu göstermiştir (Amato ve Fowler 2002).

Ülkemizde yapılan bir araştırmada, ebeveynleri boşanmış ve evli olan çocukların ebeveynlerine yönelik kontrol algıları incelenmiştir. Sonuç olarak, boşanmış anneler, evli annelere göre, çocukları tarafından daha fazla kontrol edici olarak algılanmıştır. Bu durumun, babaların, boşanmayla birlikte çocuklarının yaşamlarından uzaklaşması ve bu durumda annelerin, çocuğun günlük yaşamındaki tek sorumlu ebeveyn durumuna gelmesi; ayrıca, annelerin, kendilerini çoğu zaman çocuğun hem annesi hem de babası gibi olma durumunda hissetmesi ile açıklanabileceği öne sürülmüştür. Bunların yanı sıra, boşanmış annelerin, evli annelere göre, çocukları tarafından daha kontrol edici olarak algılanmaları, evlilikte kısmen baba tarafından üstlenilen, denetleyici otorite rolünü de üstlenmelerinden kaynaklanmış olabileceği belirtilmiştir (Öngider 2006).

Boşanmanın Çocuğun Psikolojik Uyumu Üzerindeki Etkileri

ABD’de boşanmaların yarısından fazlasında, 18 yaşından küçük bir çocuk olduğu söylenmektedir. Ayrıca, 1998 istatistiklerine göre her yıl 1 milyon çocuğun ebeveynlerinin boşanmasına tanık olduğu belirtilmektedir (Amato 2000). Bu durumla bağlantılı olarak, boşanmanın çocuk üzerindeki etkilerini ve çocuğun uyumunu inceleyen birçok araştırmanın ilgili literatürde yer aldığı görülmektedir (Hipke, ve ark. 2000, Sun 2000, Harland ve ark. 2002, Isaacs 2002, Wolchik ve ark. 2002, Butler 2003, Cookston ve ark. 2003, Francia ve Milliar 2015, Elam ve ark. 2016).

Geleneksel olarak iki ebeveynin aynı evde yaşadığı (iki ebeveynli) aile yapısında yetişen çocuğun, boşanma sonrası tek ebeveyn ile yetişen çocuğa göre daha iyi bir ortamda yetişeceğini öngörülmektedir. Bu bakış açısına göre, hem anne hem de babanın çocuk için duygusal destek, pratik yardım, bilgi, rehberlik ve denetleme gibi alanlarda önemli birer kaynak oldukları belirtiliyor. Aynı çatı altında, her iki ebeveyni ile birlikte yaşamının çocuğa, paylaşma, anlaşma ve uzlaşma gibi sosyal yetenekleri öğrenmesinde yardımcı olduğu söyleniyor. Bu bağlamda, bir ebeveynin çocukla birlikte yaşamaması durumunun, çocuğun sosyalleşmesinde sorunlara yol açabileceği vurgulanmaktadır (Amato 1993). Benedek ve Brown (1995), bir çocuğun hayatında ne anne ne de babanın yerinin doldurulamayacağını; ayrıca, her iki ebeveynin rollerinin birbirinin tamamlayıcısı olduğunu söylemişlerdir. Bu nedenle de, ebeveynlerin birbirlerinin yerlerini dolduramayacağını belirtiyorlar.

Boşanma sonrası çocukların uyumu genellikle, sonuçlar ve süreç açısından geniş bir perspektifte incelenmektedir. Meta-analizler ve daha önce yapılan araştırmaları gözden geçirme çalışmalarında, 1960’lı ve 1970’li yıllarda daha çok sonuç yaklaşımı ve boşanmanın çocuk üzerindeki stres verici etkileri üzerinde odaklanıldığına dikkat çekilmektedir (Amato ve Keith, 1991). Daha sonraki çalışmalarda ise, boşanma sonrası çocuğun uyumu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır (Allison ve Furstenberg 1989, Lamb ve ark. 1997, Lengua ve ark. 1999, Walton ve ark. 1999, Stacey ve McCabe 2001, Francia ve Milliar 2015, Elam ve ark. 2016).

Literatürde sıklıkla, “velayeti alan ebeveyn” ve “velayeti almayan ebeveyn” ifadelerine rastlanmaktadır. Boşanmaların % 80’inden fazlasında çocuğun annesiyle yaşadığı ve literatürde “velayeti almayan ebeveyn” ifadesi ile kastedilenin genellikle baba olduğu

belirtiyor (Gindes 1998). Bazı araştırmacılar tarafından, boşanma sonrası çocuğun birlikte yaşadığı ebeveyninden duygusal destek, bilgi ve öğüt aldığı gereksinimi olduğu vurgulanmış. Ancak, boşanma sonrası, bazı ebeveynlerin çocuklarına yardım edemeyecek kadar kendi sorunlarıyla ilgili olduklarını da eklemektedir. Ailesinden gerekli desteği göremeyen çocuklar için arkadaşların veya büyükanne büyükbaba gibi akrabaların önemli destek kaynakları olduğu; ancak, tüm bunlara rağmen, çocukların en fazla ebeveynlerinden destek beklediği de kesindir (Butler ve ark. 2002, Elam ve ark. 2016). Bu konuda yapılan diğer çalışmalarda da, boşanmayı takiben, birçok çocuğun velayeti almayan ebeveyn ile ilişkisinde niceliksel ve niteliksel azalma yaşadığı bulunmuş (Amato 1987, Bond 1998, Kitson ve Morgan 1990, Westberg ve ark. 2002, Modecki ve ark. 2015, Elam ve ark. 2016). Diğer bir çalışmada ise, boşanma sonrasında, babanın evdeki fiziksel yokluğunun kız ve erkek çocuklar arasında psikolojik iyilik düzeyi açısından farklılaşma yaratmadığı; bu durumun hem kız hem de erkek çocukları olumsuz etkilediği bulunmuştur. Ayrıca, hem kız hem de erkek çocuklar için babayla süre giden ilişkinin önemini vurgulamıştır (Wenk ve ark. 1994). Boşanma sonrasında ebeveyn-çocuk ilişkisinin, çocuğun uyumu üzerindeki etkisinin incelendiği bir meta analiz çalışması sonucunda, boşanma sonrasında baba çocuk ilişkisinin kalitesi ile çocuğun düşmanlık (hostile) duygusu arasında anlamlı ilişki bulunan birçok araştırma olduğu gösterilmiştir. Ancak, bu konuda literatürde çelişkili sonuçlar olduğu da eklenmiştir (Whiteside ve Becker 2000). Velayeti alan ebeveynlerin, yani genellikle annelerin ise, psikolojik, maddi, sosyal vb. birçok alanda zorluklar yaşaması nedeniyle çocuklarına kısıtlı zaman ve enerji harcayabildiklerinden bahsedilmektedir (Amato 1987, Kitson ve Morgan 1990).

Benedek ve Brown (1995), çocukların boşanmaya uyum sağlamasında en önemli etmenlerden birinin, annenin, boşanma stresine başa çıkabilmesi ve çocuğunun bakımını aksatmaması olduğunu vurguluyorlar. Ancak, çocuğun bakımı için eski eşinden çok az destek alabilen veya hiç destek alamayan ebeveynlerin (genellikle anneler) hayatlarını dengede tutmakta zorlandıklarını; bu nedenle de, çocukların uyum problemleri yaşayabildiklerini belirtmişlerdir.

Ülkemizde yapılmış bir araştırmada evli ve boşanmış anneler ve çocuklarının anksiyete düzeyleri karşılaştırılmıştır. Sonuç olarak, boşanmış annelerin ve çocuklarının anksiyete düzeylerinin, evli anneler ve çocuklarının anksiyete düzeylerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, boşanmış annelerin yüksek anksiyete düzeylerinin, çocuklarının anksiyete düzeylerinin de artmasına yol açmış olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Öngider 2011).

Bunun yanı sıra, ülkemizde yapılmış diğer bir araştırma, boşanmış ailelerdeki çocukların genel psikolojik uyumlarının, evli ailelerdeki çocukların psikolojik uyumundan daha olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Çocukların psikolojik uyumunu etkileyen faktörlerin ayrıntılı incelenmesi sonucunda ise, anne-babası boşanmış çocuğun genel psikolojik uyumuna damga vuran en önemli faktör, babanın çocuğu ihmali olarak saptanmıştır. Bu bulgular, şu şekilde yorumlanmıştır, boşanmış ailelerde çocuklar, evde olmayan ve ihtiyaç duyduklarında kolaylıkla ulaşamadıkları babalarını doğal olarak ihmal edici olarak algılayacaklardır. Böyle bir durumda baba ihmali, çocuğun psikolojik uyumunu kaçınılmaz olarak olumsuz etkileyecektir. Ebeveynlerden birinin evden ayrılması, boşanmanın yaşamına ne gibi olumsuzluklar getirebileceğini bilemeyen çocukta, endişe ve kaygıya yol açabilir. Babaların ailenin ihtiyaçlarını sağlayan, zorluklar ve sorunlarla başeden, aileyi tehditlere karşı koruyan ve kollayan rolü göz önüne alınacak

olursa, babanın evden gidişi, çocuğun zihninde babanın adeta kaybı olarak algılanabilir. Babanın kaybı ise, varoluş açısından son derece kritik olan güvenli aile ortamının kaybı olarak yorumlanabilir. Birçok evlilikte, ailenin maddi gelirinin büyük bir kısmı baba tarafından sağlanmaktadır. Boşanma sonrasında babanın sağladığı maddi desteğin azalması, hatta çoğu zaman tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte, annenin gelirinde büyük bir azalma görülmektedir. Bu durumda çocuğun bakımını da üstlenmiş olan anne, duygusal sorunların yanısıra ciddi maddi sorunlarla da yüz yüze kalmaktadır. Bunların yanı sıra, aynı çalışmada, evli ve boşanmış anneler eşiyle/eski eşiyle çatışma yaşayan ve yaşamayan olarak gruplanarak çocukların psikolojik uyumları daha ayrıntılı olarak tekrar incelenmiştir. Bu durumda, evli ve boşanmış ailelerde, anne-babası arasında çatışma olan ve olmayan çocukların, anne-babalarıyla ilişkilerinde ne kadar ebeveyn kabul-reddi algıladıkları karşılaştırılmıştır. Çocukları tarafından en fazla kabul edici olarak algılanan anneler, eşiyle çatışma yaşamayan evli annelerdir. Bunu ikinci sırada eşinden boşanmış ama boşandığı eşiyle çatışma yaşamayan anneler izlemektedir. Bu durum, eşiyle çatışma yaşamadıkça bir annenin evli veya boşanmış oluşunun çocuğunun kabul-red algısında bir farklılık yaratmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, anneler evli de olsa, boşanmış da olsalar (eşiyle bir çatışma yaşamadıkça) çocukları tarafından aynı düzeyde kabul edici olarak algılanmaktadır. Ancak, eşler arasında çatışmanın olduğu durumda, bu tablo farklılaşmaktadır. Eşiyle çatışma yaşayan anneler, çatışma yaşamayan annelere göre çocukları tarafından daha az kabul edici olarak algılanmaktadır. Çocukları tarafından en az kabul edici olarak algılanan anneler, eşiyle çatışma yaşayan evli annelerdir. Boşanmış annelerin, eski eşleriyle çatışma yaşayıp yaşamadığı, çocuklarına karşı ne kadar kabul edici olup olmayacaklarını pek etkilemezken; evli ailelerde, annenin eşiyle çatışma yaşayıp yaşamadığı, çocuğuna karşı ne kadar kabul edici olup olmayacağını etkilemektedir. Bu bulgular şu şekilde yorumlanmıştır; bu bulgunun önemli bir nedeni, evli annenin çatışma yaşadığı eşiyle birlikte yaşaması olabilir. Boşanmış anne, günlük yaşam içerisinde, çatışma yaşadığı eski eşinden uzak kalabilmektedir. Oysa evli anneler, çatışmalı oldukları eşleriyle birarada yaşadıklarından, çatışmadan kaçamayacak ve bunun sonucunda doğal olarak daha olumsuz etkileneceklerdir. Eşiyle yaşadığı çatışmadan olumsuz etkilenen anne, muhtemelen çocuğuna karşı da, daha olumsuz olacak ve bunun sonucunda çocuğu tarafından daha red edici olarak algılanacaktır. Ayrıca bu araştırma, boşanmış ailelerdeki çocukların genel psikolojik uyumlarının evli ailelerdeki çocukların psikolojik uyumundan daha olumsuz olduğunu ortaya koymuştur (Öngider 2006).

Konuyla ilgili literatürde benzer şekilde bulgular mevcuttur. Bu çalışmalarda, annelerin yaptığı ebeveynliği en fazla etkileyen faktörlerden birisinin, annenin eşiyle olan ilişkisi olduğu bulunmuştur (Rogers ve White 1998, Krishnakumar ve Buehler 2000, Koerner ve ark. 2002, Hipke ve ark 2002). Özellikle yüksek çatışmalı boşanmalarda, boşanma öncesi ve boşanma sürecindeki eşler arasındaki çatışma çocuk üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır (Malcore ve ark. 2009). Ayrıca, evliliğin bitiş sürecinde, çoğu ebeveynin hissettikleri kırgınlık, öfke, umutsuzluk gibi duygular nedeniyle, kendi dertlerine gömülerek çocuklarının duygu ve ihtiyaçlarıyla fazla ilgilenemedikleri de bildirilmektedir. Ancak, çocukların bu süreç hakkında açıklamalara ve desteğe çok fazla ihtiyaçları vardır. Birçok anne-baba, bu süreçte yaşananlar ve boşanma konusunda çocuklarına ne şekilde ve ne kadar bilgi vermeleri gerektiğine karar verememektedir.

Ancak çocuğun boşanmaya uyumunda, ebeveynleri tarafından verilen bilgi ve desteğin önemli etkisinden söz edilmektedir (Walczack ve Burns, 1999; Sun, 2000).

Benedek ve Brown (1995), bazı anne ve babaların, aldıkları boşanma kararlarını çocuklarına söylemenin gereksiz olduğunu; bazılarının ise, evden ayrılan ebeveynin ardından çocuklarla birlikte yaşayan ebeveynin açıklama yapmasının uygun olacağını düşündüklerinden bahsetmektedir. Ancak, bu tür hareketler çocuk tarafından anlaşılamayacak; hatta bu durumda, çocuklar reddedilme duygusu yaşayabileceklerdir. Bu nedenle, çocuğun boşanmaya uyumunu arttırmak için, çocukların yaş dönemlerine göre anlayabilecekleri şekilde bilgilendirilmeleri ve ayrılık sürecine hazırlanmaları gerektiği üzerinde önemle durmuşlardır.

Son yıllardaki boşanma çalışmalarında, “dayanıklılık” (resilience) kavramı üzerinde de durulmaya başlanmıştır. Bu konuda hem çocuğun hem de ailenin dayanıklılığının incelendiği görülmektedir (Mandleco ve Peery 2000, Ganong ve Coleman 2002, Hipke ve ark. 2002).

Tartışma

Bu çalışmada, son yıllarda sadece dünyadaki değil ülkemizdeki artan boşanma oranı ile birlikte psikolojik sağlık alanında çalışan uzmanların oldukça sık karşılaştığı sorulardan birine cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu soru, çocuğumuz için evliliğimizi sürdürmek mi yoksa boşanmak mı daha iyi olur şeklindedir. Araştırmacılar bu konuda birçok farklı sonuçlar bildirmektedir.

Ayrıca, son yıllarda giderek artan boşanma oranı birçok araştırmacının hem boşanma hem de boşanma sonrası çocuğun psikolojik uyumu üzerinde odaklanmasına yol açmıştır. Bu çalışmaların çoğu, sadece boşanmanın tek başına etkisine değil, aynı zamanda, ebeveynler arasındaki ilişkinin kalitesine de odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, ebeveynler arasındaki çatışma önemli bir meseledir. Boşanmanın mı, yoksa çatışmalı bir evliliği sürdürmeye çalışmanın mı daha olumsuz olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılara göre, boşanma tek başına çocuk üzerinde olumsuz bir etki yapmamaktadır. Olumsuz etkiye neden olan, daha çok ebeveynler arasındaki çatışma ve olumsuz yaşantılardır. Aslında, çocukların ruhsal gelişimi için en ideal olanın, ebeveynler arasında çatışmanın olmadığı evlilikler ya da çatışmasız boşanma olduğunu gösteren araştırma sonuçları vardır (Öngider 2006). Ayrıca, eğer çatışma boşanma boyunca, hatta daha da kötüsü boşanma sonrasında da devam ederse bu durum çocuk için daha olumsuz olabilir. Bu durumda, çocuğumuz için evliliğimizi sürdürmek mi yoksa boşanmak mı daha iyi olur sorusunun cevabı, ebeveynler arasındaki çatışmanın mikrarı ve ebeveyn ilişkisinin kalitesinde aranmalıdır.

Diğer önemli bir konu, ebeveyn-çocuk ilişkisidir. Boşanma sonrasında, çocuğun genellikle annesiyle yaşaması nedeniyle, anne-çocuk ilişkisi, en azından fiziksel yakınlığın korunmuş olmasıyla bile, evli ailelerdeki anne-çocuk ilişkisine daha fazla benzemekte ve evlilikle boşanma sonrası arasında bir süreklilik sağlamaktadır. Ayrıca, annesiyle birlikte yaşayan çocuk için ihtiyacı olan ebeveyn desteği daha çok anne tarafından verilmektedir. Oysa diğer yanda boşanma, baba-çocuk ilişkisinde önemli değişikliklere yol açmaktadır. Herşeyden önce, çocuk kaçınılmaz olarak mekanı ve zamanı artık babasıyla eskiden olduğu gibi paylaşamamaktadır. Boşanma sonrasında baba eskisine göre çok daha zor ulaşılabilir bir duruma gelmektedir. Özellikle son yıllarda, birçok ebeveyn tarafından boşanma kararı alınmadan önce çocuklarının psikolojik uyumu üzerinde düşünülme;

hatta bazı durumlarda bir uzmana danışılabilir. Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi, çocukların psikolojik uyumu açısından sadece boşanma değil; ebeveynler arasındaki uyumun, özellikle de, evlilik çatışmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki önemli bir araştırma bulgusu da, boşanma öncesinde ebeveynleri arasında yoğun çatışma olan çocukların, uzun süreli iyilik halinin olumsuz etkilendiği; ayrıca, çocukların iyilik hali üzerinde, çatışmanın, boşanmadan daha fazla olumsuz etkisi olduğu şeklindedir (Booth ve Amato 2001).

Birçok çalışmada olduğu gibi ülkemizde yapılan araştırmalar ve gözden geçirme çalışmalarında da çocukların psikolojik uyumunu olumsuz etkileyen tek faktörün boşanma değil daha çok çatışma olduğu üzerinde durulmaktadır (Öngider 2006, Öngider 2013). Ebeveynlerin unutmaması gereken önemli nokta, boşanmanın tek başına çocuğun psikolojik uyumu üzerinde olumsuz bir etkisinin olmadığıdır. Asıl önemli olan, çocuğun, evlilik boyunca maruz kaldığı çatışmalı ortamdır.

Sonuç

Çocukların ruhsal gelişimi için en ideal ortam, anne-babası ile aynı çatı altında yaşadığı ve ebeveynleri arasında önemli bir çatışmalı ilişkinin olmadığı bir aile ortamıdır. Bu sonuç ile bağlantılı olarak, ülkemizde boşanma ve evlilik çatışması alanında yapılacak bundan sonraki çalışmaların, çocukların psikolojik uyumu konusuna katkıda bulunacağı; ayrıca, ebeveynlerin bu konudaki sorularına cevap olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, boşanma ve evlilik çatışması alanında daha ayrıntılı çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynaklar

- Allison PD, Furstenberg FF (1989) How marital dissolution affects children: variations by age and sex. *Dev Psychol*, 25:540-549.
- Amato PR (1994) Life-span adjustment of children to their parent's divorce. the future of children. *Children and Divorce*, 4:143-164.
- Amato PR (1986) Marital conflict, the parent-child relationship and child self-esteem. *Fam Relat*, 35:403-410.
- Amato PR (1987) Family process in one-parent, stepparent, and intact families: the child's point of view. *J Marriage Fam*, 49:327-337.
- Amato PR (1991) The child of divorce as a person prototype: bias in the recall of information about children in divorced families. *J Marriage Fam*, 5:59-69.
- Amato PR (1993) Children's adjustment to divorce: theories, hypotheses and empirical support. *J Marriage Fam*, 55:23-38.
- Amato PR (2000) The consequences of divorce for adult and children. *J Marriage Fam*, 62:1269-1287.
- Amato PR (2001) Children of divorce in the 1990's. an update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *J Fam Psychol*, 15:355-370.
- Amato PR, Booth A (1996) A prospective study of divorce and parent-child relationships. *J Marriage Fam*, 58:356-365.
- Amato PR, Fowler F (2002) Parenting practices, child adjustment, and family diversity. *J Marriage Fam*, 64:703-716.
- Amato PR, Gilbreth GJ (1999) Nonresident fathers and children's well-being: a meta-analysis. *J Marriage Fam*, 61:557-573.
- Amato PR, Keith B (1991) Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychol Bull*, 110:26-46.
- Amato PR, Loomis LS, Booth A (1995) Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Soc Forces*, 73:895-915.
- An thony CJ, DiPerna JC, Amato PR (2014) Divorce, approaches to learning, and children's academic achievement: a longitudinal analysis of mediated and moderated effects. *J Sch Psychol*, 52:249-261.
- Arditti, J.A. (1999). Rethinking relationships between divorced mothers and their children: capitalizing on family strengths. *Fam Relat*, 48:109-119.
- Bauserman R (2002) Child adjustment in joint-custody versus sole-custody arrangements: a meta-analytic review. *J Fam Psychol*, 16:91-102.
- Benedek EP, Brown CF (1995) How to help your child overcome your divorce. Washington, DC, American Psychiatric Press.

- Bing NM, Nelson WM, Wesolowski KL (2009) Comparing the effects of amount of conflict on children's adjustment following parental divorce. *J Divorce Remarriage*, 50:159-171.
- Bond M (1998) Advocating for children of separating parents. *Child Soc*, 12:12-24.
- Booth A, Amato PR (2001) Parental predivorce relations and offspring postdivorce well-being. *J Marriage Fam* 63:197-212.
- Bryner CL (2001) Children of divorce. *J Am Board Fam Pract*, 14:201-210.
- Buehler C, Gerard JM, (2002) Marital conflict, ineffective parenting and children's and adolescents' maladjustment. *J Marriage Fam*, 64:78-92.
- Butler I (2003) *Divorcing Children: Children's Experience of their Parents' Divorce*. Philadelphia, Jessica Kingsley Publishers.
- Butler I, Scanlan L, Robinson M, Douglas G, Murch M (2002) Children's involvement in their parents' divorce: implications for practice. *Child Soc*, 16:89-102.
- Cancian M, Meyer DR, Brown PR, Coe K ST (2014) Who gets custody now? dramatic changes in children's living arrangements after divorce. *Demography*, 51:1381-1396.
- Cookston JT, Harrist AW, Ainslie RC (2003) Affiliative and instrumental marital discord, mother's negative affect, and children's negative interactions with unfamiliar peers. *J Child Fam Stud*, 12:185-200.
- Difilippo JM, Overholser JC (2002) Depression, adult attachment and recollections of parental caring during childhood. *J Nerv Ment Dis*, 190:663-669.
- Elam KK, Sandler I, Wolchik S, Tein JY (2016) Non-Residential father involvement, interparental conflict and mental health of children following divorce: a person-focused approach. *J Youth Adolesc*, 45:581-593
- Fincham FD, Bradbury TN (1991) Marital conflict: towards a more complete integration of research and treatment. *advances in family intervention. Assessment and Theory*, 5:1-24.
- Fincham FD (1994) Understanding the association between marital conflict and child adjustment: overview. *J Fam Psychol*, 8:123-127.
- Fincham, F.D. (2003). Marital conflict: correlates, structure and context. *Curr Dir Psychol Sci*, 12:23-27.
- Fine MA (1997) Helping children cope with marital conflict, divorce, and remarriage. *Psychotherapy in Practice*, 3:55-67.
- Francia L, Millier P (2015) Mastery or misery: conflict between separated parents a psychological burden for children. *J Divorce Remarriage*, 56:551-568.
- Furstenberg FF, Kiernan KE (2001) Delayed parental divorce: how much do children benefit? *J Marriage Fam* 63:446-457.
- Gale J, Mowery RL, Herrman MS, Hollett NL (2002) Considering effective divorce mediation: three potential factors. *Conflict Resolution Quarterly*, 19:389-420.
- Ganong LH, Coleman M (2002) Family resilience in multiple contexts. *J Marriage Fam*, 64:346-348.
- Gatins D, Kinlaw CR, Dunlap LL (2013) Do the kids think they're okay? adolescents' views on the impact of marriage and divorce. *J Divorce Remarriage*, 54:313-328.
- Gindes M (1998) The psychological effects of relocation for children of divorce. *Journal of American Academy of Matrimonial Lawyers*, 15:119-148.
- Grych JH (1998) Children's appraisals of interparental conflict situational and contextual influences. *J Fam Psychol*, 14:437-453.
- Harland P, Reijneveld SA, Brugman E, Verloove-Vanhorick SP, Verhulst FC (2002) Family factors and life events as risk factors for behavioural and emotional problems in children. *Eur Child Adolesc Psychiatry*, 11:176-184.
- Hawkins AJ, Nock SL, Wilson JC, Sanchez L, Wright JD (2002) Attitudes about covenant marriage and divorce: policy implications from a three-state comparison. *Fam Relat*, 51:166-175.
- Havermans N, Botterman S, Matthijs K (2014) Family resources as mediators in the relation between divorce and children school engagement. *Soc Sci J*, 51: 564-579.
- Heinicke CM, Guthrie D, Ruth G (1997) Marital adaptation, divorce and parental-infant development: a prospective study. *Infant Ment Health J*, 18:282-299.
- Hipke KN, Wolchik SA, Sandler IN, Braver SL (2002) Predictors of children's intervention induced resilience in a parenting program for divorced mothers. *Fam Relat*, 51:121-129.
- Hortaçsu N (1991) Evlilik ve boşanma nedenlerine verilen önemi etkileyen faktörler olarak değerlendirme yaklaşımı, cinsiyet ve medeni durum. *Aile ve Toplum*, 1:35-40.
- Isaacs A (2002) Children's adjustment to their divorced parents' new relations. *J Paediatr Child Health*, 38:329-331.
- Jenkins JM (2000) Marital conflict and children's emotions: the development of an anger organization. *J Marriage Fam*, 62:723-736.
- Jouriles EN, Farris AM, Mc Donald R (1991) Marital functioning and child behavior: measuring specific aspects of the marital relationship. *Advances in Family Intervention, Assessment and Theory*, 5:25-46.
- Kitson GC, Morgan LA (1990) The multiple consequences of divorce: a decade review. *J Marriage Fam*, 52:913-924.

- Knauth DG (2000) Predictors of parental sense of competence for the couple during the transition to parenthood. *Res Nurs Health*, 23:496-509.
- Koerner SS, Wallace S, Lehman SJ, Raymond M (2002) Mother-to-daughter disclosure after divorce: are there costs and benefits? *J Child Fam Stud*, 11:469-483.
- Krishnakumar A, Buehler C (2000). Interparental conflict and parenting behaviors: a meta-analytic review. *Fam Relat*, 49:25-44.
- Lamb ME, Sternberg KJ, Thompson RA (1997) The effects of divorce and custody arrangements on children's behaviour, development and adjustment. *Expert Evidence*, 5:83-88.
- Lampel AK (1996) Children's alignment with parents in highly conflicted custody cases. *Fam Court Rev*, 34:229-239.
- Lengua LJ, Sandler IN, West SG, Wolchik SA, Curran PJ (1999) Emotionality and self-regulation, threat appraisal and coping in children of divorce. *Dev Psychopathol*, 11:15-37.
- Lund LK, Zimmerman TS, Haddock SA (2002) The theory, structure and techniques for the inclusion of children in family therapy: a literature review. *J Marital Fam Ther*, 28:445-454.
- Madden-Derdich DA, Leonard SA (2002) Shared experiences, unique realities: formerly married mothers' and fathers' perceptions of parenting and custody after divorce. *Fam Relat*, 51:37-45.
- Malcore SA, Windell J, Seyuin M, Hill E (2009) Predictors of continued conflict after divorce or separation: evidence from a high-conflict group treatment program. *J Divorce Remarriage*, 51:50-64.
- Mandleco BL, Peery JC (2000) An organizational framework for conceptualizing resilience in children. *J Child Adolesc Psychiatr Nurs*, 13:99-111.
- Modecki KL, Hagan MJ, Sandler I, Wolchik SA (2015) Latent profiles of nonresidential father engagement six years after divorce predict long-term offspring outcomes. *J Clin Child Adolesc Psychol*, 44:1, 123-136.
- Naraya A, Cicchetti D, Rogosch FA, Toth SL (2015) Interrelations of maternal expressed emotion, maltreatment, and separation/divorce and links to family conflict and children's externalizing behavior. *J Abnorm Child Psychol*, 43: 217-228.
- Nomura Y, Wickramaratne PJ, Warner V, Mufson L, Weissman MM (2002) Family discord, parental depression and psychopathology in offspring: ten-year follow-up. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 41:402-409.
- Öngider N (2013) Boşanmanın çocuk üzerindeki etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5:140-161.
- Öngider N (2011) Anksiyete düzeyleri açısından boşanmış ve evli anneler ile çocuklarının incelenmesi. *Nöropsikiyatri Arşivi*, 48:66-70.
- Öngider N (2006) Evli ve boşanmış ailelerde algılanan ebeveyn kabul veya reddinin çocuğun psikolojik uyumu üzerindeki etkileri (Doktora tezi). İzmir, Ege Üniversitesi.
- Rogers SJ, White LK (1998) Satisfaction with parenting: the roles of marital happiness, family structure, and parents' gender. *J Marriage Fam*, 60:293-308.
- Seltzer JA (1991) Relationships between fathers and children who live apart: the fathers role after separation. *J Marriage Fam*, 53:79-1001.
- Shifflett K, Cummings ME (1999) A program for educating parents about the effects of divorce and conflict on children: an initial evaluation. *Fam Relat*, 48:79-89.
- Skolnick AS, Skolnick JH (1999) *Family Transition*. USA, Addison-Wesley Longman.
- Stacey R, McCabe MP (2001) Parental divorce during adolescence and adjustment in early adulthood. *Adolescence*, 36:467-489.
- Stocker CM, Richmond MK, Low SM, Alexander EK, Elias NM (2003) Marital conflict and children's adjustment: parental hostility and children's interpretations as mediators. *Soc Dev*, 12:149-161.
- Sun Y (2000) Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: a longitudinal analysis. *J Marriage Fam*, 63:697-713.
- Sun Y, Li Y (2002) Children's well-being during parents' marital disruption process: a pooled time-series analysis. *J Marriage Fam*, 64:472-488.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2015) Evlenme ve boşanma istatistikleri, 2014. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18628>. (Accessed at 24.2.2016).
- Vandewater EA, Lansford JE (1998) Influences of family structure and parental conflict on children's well-being. *Fam Relat*, 47:323-330.
- Viry G (2014) Coparenting and children adjustment to divorce: the role of geographical distance from fathers. *J Divorce Remarriage*, 55:503-526.
- Walton L, Oliver C, Griffin C (1999) Divorce mediation: the impact of mediation on the psychological well-being of children and parents. *J Community Appl Soc Psychol*, 9:35-46.
- Walzer S ve Oles TP (2003) Accounting for divorce: gender and uncoupling narratives. *Qual Sociol*, 26:331-349.
- Wang H, Amato PR (2000) Predictors of divorce adjustment: stressors, resources, and definitions. *J Marriage Fam*, 62:655-668.

- Wenk D, Hardesty CL, Morgan CS, Blair SL (1994) The influence of parental involvement on the well-being of sons and daughters. *J Marriage Fam*, 56:229-234.
- Westberg H, Nelson TS, Piercy KW (2002) Disclosure of divorce plans to children: what the children to say. *Contemp Fam Ther*, 24:525-542.
- Whiteside, M.F. & Becker, B.J. (2000). parental factors and the young child's postdivorce adjustment: a meta-analysis with implications for parenting arrangement. *J Fam Psychol*, 14:5-26.
- Wolchik SA, Tein JY, Sandler IN, Doyle KW (2002) Fear of abandonment as a mediator of the relations between divorce stressors on mother-child relationship quality and children's adjustment problems. *J Abnorm Child Psychol*, 30:401-418.
- Wolchik SA, Wilcox KL, Tein JY, Sandler IN (2000) Maternal acceptance and consistency of discipline as buffers of divorce stressors on children's psychological adjustment problems. *J Abnorm Child Psychol*, 28:87-102.
- Woodward L, Fergusson DM, Belsky J (2000) Timing of parental separation and attachment to parents in adolescence: results of a prospective study from birth to age 16. *J Marriage Fam*, 62:162-174.

Nilgün Öngider Gregory, Vanderbilt University, USA.

Yazışma Adresi/Correspondence: Nilgin Öngider Gregory, Vanderbilt University, Kennedy Center, Nashville, TN, USA.

E-mail: nongider@gmail.com

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir - No conflict of interest is declared related to this article.

Çevrimiçi adresi / Available online: www.capps.org/archives/vol8/no3/

Geliş tarihi/Submission date: 19 Şubat/February 19, 2016 - **Kabul Tarihi/Accepted** 12 Mart/March 12, 2016
